

Een vergeten denker in de christelijk-sociale traditie

Dit jaar is het vierhonderd jaar geleden dat de Franse christelijke denker Blaise Pascal (1623-1662) werd geboren, op 19 juni jl. om precies te zijn. Pascal is bekend geworden als criticus van de moderniteit, mede vanwege zijn kritiek op het rationalisme en zijn verdediging van het christelijk geloof. Vooral zijn *Gedachten*, een postuum uitgegeven verzameling van fragmenten, zijn wereldberoemd geworden. Veel van die fragmenten gaan over 'rede en geloof', maar er zitten ook tal van fragmenten tussen die over politiek gaan. Die gedachten blijken uiterst actueel.

Door Robert van Putten

De christelijk-sociale denktaditie kent veel grote namen, maar die van Pascal kom je daarin niet tegen. In geen van de boeken die het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie heeft uitgegeven, worden inzichten van Pascal benut of passages uit zijn *Gedachten* aangehaald. Niet in *Dienstbare politiek* (2011), niet in *Wat is wijsheid?* (2016), niet in de *Christelijk-sociale canon* (2022). Ook niet in mijn eigen publicaties voor het WI: *Coöperatiemaatschappij* (2014) en *Tien deugden voor politiek en overheid* (2022). Zelfs niet in de bundel over katholiek-sociaal denken, *De goede gemeenschap* (2017).

Dat Pascal niet herinnerd wordt als politiek denker valt op het eerste gezicht wel te begrijpen. Hij heeft zich vanaf zijn jeugd toegelegd op wiskunde, waarin hij al spoedig een genie bleek. Hij deed diverse wetenschappelijke ontdekkingen in de wiskunde en ontwikkelde de eerste rekenmachine. In zijn korte leven (hij is negenendertig jaar geworden), waarin hij bovendien een zwakke gezondheid had, heeft hij ook niet veel gepubliceerd. Na zijn dood vonden zijn nabestaanden een tamelijk ongeordende, nauwelijks uitgewerkte verzameling aantekeningen. Die zijn uitgegeven als *Gedachten* en aan dit geschrift heeft hij in christelijke kringen zijn faam te danken.¹

Toch was politiek niet ver weg in zijn leven. De zeventiende eeuw was politiek gezien een onrustige eeuw in Europa, na een periode van reformatie, godsdienstoorlogen, ketterjacht en vrijheidsstrijd. Dat raakte ook intellectuelen. Bovendien behoorde Pascals familie tot de bestuursadel van Frankrijk. Hij maakte deel uit van de gegoede klasse en heeft nooit hoeven werken. Zijn grootvader was koninklijk schatbewaarder, zijn vader jurist en bestuurder. De dynamiek van macht was hem dus heel vertrouwd.² Dit alles heeft ongetwijfeld zijn gedachten over politiek gekleurd.

Wat zou je als politicus vandaag van Pascal kunnen leren? Ik licht twee belangrijke thema's uit die mij opvielen bij het lezen van zijn *Gedachten* en die raken aan politieke ontwikkelingen in de huidige tijd. Die gaan over democratie en staatsmacht.

Democratie | Pascal benadrukt het belang van de mening van het gewone volk. Zo schrijft hij provocerend in fragment 83: 'de massa beoordeelt de dingen goed, want zij verkeert in een staat van natuurlijke onwetendheid, het meest authentieke uitgangspunt van de mens.' Die onwetendheid contrasteert hij enerzijds met de geleerdheid van grote geesten die na onderzoek

AUTEUR
Dr. Robert van Putten is filosoof en bestuurskundige. Hij is lector Bezieling & Professionaliteit aan de Christelijke Hogeschool Ede. Voor het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie coördineerde hij een aantal jaren het Fellowsprogramma en publiceerde hij de boeken *Coöperatiemaatschappij* (2014) en *Tien deugden voor politiek en overheid* (2022).

komen tot een 'wijze onwetendheid, die zichzelf kent'. Anderzijds contrasteert hij de onwetendheid van het gewone volk met een derde type mensen, namelijk degenen 'die de natuurlijke onwetendheid achter zich hebben gelaten en de andere niet konden bereiken'. Dergelijke mensen hebben vooral oppervlakkige indrukken van ware kennis en doen alsof ze overal verstand van hebben. 'Zij zijn het die onder de mensen verwarring stichten en alles verkeerd beoordelen.'

In fragment 512 onderscheidt Pascal de 'wiskundige en de intuïtieve geest'. De eerste hanteert een strenge denkstijl en gaat uit van abstracte en zorgvuldig beredeneerde principes. Voor de wiskundige geest zit de wereld logisch geordend in elkaar. 'Maar bij de intuïtieve geest behoren de principes tot de dagelijkse praktijk en zijn voor alle ogen zichtbaar. Je hoeft je hoofd niet om te wenden en jezelf ook geen geweld aan te doen. Het gaat er alleen om de juiste kijk te hebben; maar die moet je ook wel hebben, want de principes zijn zo subtiel en talrijk (...) En het veronachtzamen van een principe leidt tot fouten'. Beide 'geesten' hebben volgens Pascal hun kracht en zwakte, maar ze zijn wel beiden van belang.

In deze fragmenten kun je een waardering voor *common sense* of gezond verstand lezen. Pascal benadrukt het belang van intuïties, praktijkkennis en gevoel. Hij spreekt ook wel van het 'vernederen van het verstand'. Dat moet echter niet begrepen worden als een afwijzing van rationaliteit, van wetenschappelijke kennis, maar is er wel een relativering van. Dat doet Pascal om ruimte te houden voor 'kennis van het

concrete leven'. In Pascals visie zijn er namelijk drie kennisvormen: zintuiglijke kennis, verstandelijke kennis en kennis van het hart.³

Pascal hield dit pleidooi tegen de achtergrond van toenemende dominantie van verstandelijke kennis, die hij in de zeventiende eeuw waarnam. Denk ook aan de filosofie van zijn tijdgenoot René Descartes met zijn motto 'Ik denk dus ik ben' en diens vertrouwen op wiskunde als grondslag voor maatschappelijke kennis en ordening. Dit rationalisme is ook vandaag de dag volop aanwezig in samenleving en politiek. We leven in een 'meetmaatschappij', een samenleving waarin getallen, modellen en statistieken leidend zijn voor politieke besluitvorming en beleid – oftewel: de abstracte kennis van het verstand regeert. De keerzijde daarvan is dat de andere kennisvormen, die doorgaans dichterbij de leefwereld van burgers staan, verwaarloosd worden. Positiever geformuleerd: Pascals herwaardering van andere kennisvormen kan een democratisch ethos bevorderen, want deze verrijkt het palet aan kennisbronnen bij besluitvorming.

Staatsmacht | Pascal had daarnaast een scherp oog voor de werking van staatsmacht. In diverse fragmenten onderzoekt hij de dynamiek tussen recht en macht. Treffend is fragment 103: 'Recht zonder macht is machteloos; macht zonder recht tirannie. (...) We moeten het recht en de macht dus laten samengaan en er daartoe voor zorgen dat wat rechtvaardig is machtig is, en wat machtig is rechtvaardig.' Dit doet onmiskenbaar denken aan Augustinus' beroemde uitspraak dat een staat zonder recht niet

“Het ideaal van universele rechtvaardigheid mag aantrekkelijk lijken, maar de realiteit is volgens Pascal dat recht en onrecht per gebied verschillen.”

te onderscheiden is van een roversbende. Die verwantschap met Augustinus zal niet toevallig zijn. Pascal was aanhanger van het ‘jansenisme’, een katholieke vernieuwingsbeweging uit zijn tijd die zich heroriënteerde op Augustinus.

Pascal is zich niet alleen bewust van de precaire verhouding tussen recht en macht, maar verlangt er nadrukkelijk naar dat macht zich door het recht laat leiden. In fragment 81 zegt hij het zo: ‘Omdat men de gerechtigheid geen macht kan geven, heeft men de macht gerechtigd, opdat recht en macht zouden samengaan en er vrede is, wat het hoogste goed is.’ Dit is onmiskenbaar de echo van het Bijbels visioen van *shalom* (Psalm 85). In fragment 797 schrijft hij in iets andere woorden over de betekenis van macht het volgende: ‘Van ieder ding moeten we het wezen vinden. Het wezen van macht is bescherming bieden.’

Ondertussen beseft Pascal goed dat deze harmonieuze en constructieve verbinding tussen recht en macht bepaald niet vanzelfsprekend is. Je

kunt Pascal geen naïviteit verwijten. Het thema ‘tirannie’ komt in diverse fragmenten ter sprake. In fragment 58 staat: ‘Tirannie bestaat daarin dat je wilt heersen, overal, ook waar je niets te zeggen hebt.’ Volgens hem hebben mensen (schonen, intelligenten, sterken, vromen) nogal vaak de neiging om elkaar op verschillende terreinen (kunsten, wetenschap, staat, kerk) met verkeerde middelen te bestrijden en te overheersen. Dat is absurd volgens Pascal, ‘omdat hun heerschappij van verschillende aard is.’ Wie deze opmerking op zich laat inwerken ontkomt niet aan de associatie met Abraham Kuyper en diens principe van ‘soevereiniteit in eigen kring’.

Hoewel Pascal hecht aan macht die het recht dient, is hij tegelijkertijd kritisch op de rol van gerechtigheid in de politiek. Het ideaal van universele rechtvaardigheid mag aantrekkelijk lijken, maar de realiteit is volgens Pascal dat recht en onrecht per gebied verschillen. Gerechtigheid is wispelturig en weerbarstig. In fragment 60 klinkt dat

zo: ‘Drie graden dichter bij de pool en de ganse rechtspraak is andersom; een meridiaan bepaalt wat waar is. Na enkele jaren gebruik worden fundamentele wetten al weer veranderd; (...) Er bestaan ongetwijfeld natuurwetten, maar dat mooie verdorven verstand heeft alles bedorven.’ Pascal benadrukt daartegenover de rol van ‘gewoonte’ in het staatsbestel en de feilbaarheid van wetten. Of zoals fragment 61 luidt: ‘Zo de mode bepaalt wat aangenaam is, bepaalt ze ook wat rechtvaardig is.’ Met die realiteitszin moeten bestuurders en burgers rekenen.

Pascal schreef dit in een periode waarin Europa zich politiek gezien opnieuw aan het uitvinden was. Maar ook deze observaties over recht en macht hebben weinig aan actualiteit ingeboet. Het toeslagenschandaal is natuurlijk het voorbeeld bij uitstek geworden waarbij macht en recht uiteengingen, en waarbij bovendien de wispelturigheid bleek bij wat we onder rechtvaardige fraudebestrijding verstonden. Pascals kritische reflecties op gerechtigheid als politiek ideaal lees ik daarom ook als een aanwijzing terughoudend te zijn met politiek idealisme, dat kan zomaar ontsprengen.

Christelijk-sociaal scepticisme | De conservatieve filosoof Michael Oakeshott identificeerde ooit twee tegengestelde politieke stijlen in de moderne Europese politieke filosofie.⁴ Enerzijds signaleert hij een politieke stijl waarin rationalisme en optimisme over mens en samenleving domineerden, waarbij de overtuiging heerste dat geluk en perfectie maakbaar zijn door staatsingrijpen. Dat is de

dominante politieke stijl geworden in onze tijd. Dit noemt hij de ‘the politics of faith’. Daartegenover zijn er altijd politieke denkers geweest die dit politiek optimisme hebben geproblematiseerd, door Oakeshott getypeerd als ‘the politics of scepticism’. In deze politieke stijl staan irrationaliteit, een somber mensbeeld en het belang van traditie centraal en wordt sterk getwijfeld aan het idee van vooruitgang en maakbaarheid. Maar deze politieke stijl delft al lange tijd het onderspit, ook in de Nederlandse politiek.

Oakeshott lokaliseert Pascal als een belangrijke stem in de traditie van politiek scepticisme.⁵ Andere prominente denkers in de ze stijl zijn Montesquieu, Tocqueville en Burke. De geestelijk vader van de Nederlandse christelijke politiek, Groen van Prinsterer, laat zich vermoedelijk eveneens in deze traditie plaatsen. Van dit rijtje heeft Pascal in elk geval de Franse denker over democratie, Tocqueville, nadrukkelijk beïnvloedt.⁶ Niet alleen is Pascal een vroege stem in deze traditie, maar volgens Oakeshott is er ook geen beter startpunt denkbaar om sceptische politiek te begrijpen en te vernieuwen, dan door het bestuderen van Pascal.

Pascals politieke scepticisme kan de politiek van de ChristenUnie helpen om de balans te bewaren in een tijd van hoge verwachtingen en tomeloze ambities omtrent overheidsop treden. Pascals inzichten zijn sterk verwant met het beste van de christelijk-sociale traditie. De verwantschap met diverse christelijk-sociale denkers heb ik hierboven laten zien. Door Pascals denken nadrukkelijk een plek te geven, voorkomt de christelijk-sociale traditie uit de bocht te vliegen richting politiek optimisme.